

Faze integracije hrvatske nacije

UDK 323.13 (497.5)(091)
323.13 (=163.42)
316.356.4 (=163.42)

Sažetak

Kako općeprihvaćena definicija nacije ne postoji, u radu je toj problematici posvećena dužna pozornost te se pojam jasno razgraničava od drugih, njemu srodnih fenomena. Naznačeno je i nekoliko dominantnih razumijevanja pojma kroz sažeti prikaz teorija više relevantnih autora. Na primjeru nekoliko srednjoeuropskih nacija češki povjesničar Miroslav Hroch sagradio je model nastajanja takozvanih "malih" nacija. Taj je model u ovome radu prihvaćen kao okvir za interpretaciju procesa oblikovanja hrvatske nacije. Uz polaznu pretpostavku kako ista nije oduvijek postojala, kroz tri su faze njenog nastajanja prikazane glavne pretpostavke stvaranja nacija uopće pa tako i hrvatske, zatim specifičnosti vidljive već u samom Hrochovu modelu, ali i dodatne posebnosti istaknute u ovome radu.

Ključne riječi: nacija, Hroch, hrvatska, proces, identitet

1. Uvod¹

Gotovo da i nema kopnenog djelića Zemlje koji nije dio neke države-nacije. Jednako tako, malo je onih koji na pitanja o svom identitetu neće, osim vlastitog imena, ponuditi i neko koje bi označavalo pripadnost određenom kolektivitetu. Bilo da je riječ o naciji, etničkoj zajednici, religiji, regiji, plemenu ili čemu drugom, posvuda možemo naći "Francuza" ili "Hrvata", "Laponca" ili "Tutsija", "muslimana" ili "budista". Koliko god čovjek bio prvenstveno Čovjek ili baš zato, on ima prirodnu potrebu za pripadanjem i prihvaćanjem².

Dakako, kroz povijest pa sve do danas, pojedinci su se solidarizirali i/li poistovjećivali

¹ Ovaj rad predstavlja diplomski rad izrađen na kolegiju *Povijest hrvatske političke misli*, uz mentorstvo prof. dr. Tihomira Cipeka kod kojega je uspješno i obranjen 12. 09. 2008. godine na odsjeku politologije Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu.

² U svom radu *Nacija kao izvor političkog legitimiteta* kaže Tihomir Cipek: "Osjećaj pripadnosti nekoj većoj skupini ljudi u društveno-psihološkom smislu predstavlja trajnu psihološku odrednicu čovjeka koja mu daje osjećaj sigurnosti, samopouzdanja i prijeko potrebnog identiteta.", objavljeno u: Tihomir Cipek i Josip Vrandečić (ur), *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Zagreb, 2007., str. 18; Nadalje, Aristotel čovjeka vidi kao "političku životinju", odnosno društveno biće, a Abraham H. Maslow, u sklopu svoje teorije o ljudskoj motivaciji, kao treću po nužnosti zadovoljenja ljudskih potreba od ukupno njih pet, nalazi potrebu za osjećajem ljubavi, pripadnosti i privrženosti. Potrebu za sigurnošću, drugu na Maslowljevoj ljestvici potreba, pojedinac također nastoji ispuniti u sklopu zajednice.

s drugim članovima različitih vrsta zajednica. No, ja sam za temu ovoga rada odabrao specifičnu vrstu grupnog identiteta - onaj nacionalni. Konkretnije, nastojat ću prikazati faze formiranja hrvatske nacionalne svijesti. Ne ulazeći u etička pitanja i vrednovanja nacije bilo pozitivnom bilo negativnom pojavom, ostaje mi ustvrditi da je hrvatska nacija u nekom trenutku u povijesti oblikovana i da i danas postoji. Ne mislim se pritom baviti ontologijom i pitanjima koja ona postavlja pred naciju, već polazim od jednostavne činjenice da postoji velika grupa ljudi koji se Hrvatima smatraju i koje "hrvatstvo" u tom smislu povezuje. Bez obzira na eventualna neslaganja oko same definicije pojma nacija. "Jednako tako, primjerice, postoje gradovi unatoč tome što još uvijek nema općeprihvaćene definicije grada."³ Bez ikakvih pretenzija na projekciju postojanja hrvatske nacije u vječnost, a s još manje sklonosti tvrdnjama da postoji oduvijek, njome se želim baviti kao politološkim i povijesnim fenomenom.

Da bih to mogao, bit će potrebno približe odrediti naciju kao pojam i razlučiti je od drugih sličnih pojmova. To ću učiniti u prvome dijelu rada. Nemoguće je ovdje u potpunosti obuhvatiti sve postojeće poglede na naciju i na koncu izabrati definiciju koja bi bila u cijelosti prihvatljiva za svakoga. Pa ipak, relevantniji teoretičari nacije naći će svoje mjesto, gdje će biti prikazane i glavne točke njihova razilaženja u razumijevanju pojma. Nipošto time ne želim tvrditi da su autori koje ću spomenuti jedini relevantno govorili o ovoj problematici. Ali, moja namjera u ovome radu niti nije donositi konačne zaključke o naciji, niti sažeti i prikazati sva ikad na papir stavljena razumijevanja tog fenomena. Nacija kao pojam, uostalom i nije ključna tema ovih redaka. Zato ću odabrati nekoliko uglednih autora i pritom se potruditi ne ostaviti otvorenim pitanje vlastitog shvaćanja, a u svjetlu ponuđenih rješenja, prije nego što prijedem na drugi dio rada. U njemu ću pak kroz 3 faze, a prema modelu Miroslava Hrocha⁴, pokušati objasniti način i opisati proces formiranja hrvatske nacije. Taj češki povjesničar model razvoja "malih nacija" Srednje, Istočne i Sjeverne Europe, izradio je kako bi napravio distinkciju u razumijevanju oblikovanja istih u odnosu na one "velike", zapadnoeuropske. Pritom sintagmu "mala nacija" ne koristi da bi implicirao broj njenih pripadnika, već posebnu društvenu strukturu i položaj podređenosti prema nekoj drugoj, "većoj" naciji. To će također biti podrobnije pojašnjeno u kasnijem tekstu. Svaka od 3 faze, od strane samog Hrocha imenovane A), B) i C) fazama, imat će svoju ulogu u mom razmatranju oblikovanja, tj. integracije hrvatske nacije u ovome radu. Osobita pozornost, ipak, bit će posvećena fazi B), odnosno razdoblju nacionalne agitacije, u daljnjem tekstu nazivane i "narodnim preporodom" ili "risorgimentom". Osnovni razlog tome je što je baš to razdoblje ključno za "naciju koja se rađa"⁵, to je period u kojem se odvija "proces vrenja nacionalne svijesti"⁶ ili, u konkretnom slučaju, upravo je ta etapa "postavila temelj značaju nacionalnog razvoja u Hrvata i osigurala njihovu nacionalnu egzistenciju"⁷.

2. O naciji

Mnoge zablude o vječnosti, o trans-historijskom karakteru nacija proizlaze iz pogrešnog razumijevanja samog pojma, odnosno iz miješanja istog s pojmom naroda /puka ili pak

³ Miroslav Hroch, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi*, Zagreb, 2006., str. 20

⁴ Miroslav Hroch rođen je 1932. godine u Pragu. Diplomirao je i doktorirao na Karlovu sveučilištu u Pragu, gdje je proveo cijeli radni vijek predajući modernu europsku i svjetsku povijest. Bavi se teorijom procesa formiranja nacija, njihovim društvenim uvjetima te ulogom nacionalne svijesti u tim procesima. Njegove su teorije o društvenim preduvjetima nacionalnih preporoda u 19. stoljeću utjecale i na hrvatsku historiografiju. Kao gost profesor predavao je na više sveučilišta u Europi, ali i SAD-u. Dopisni je član Finske akademije znanosti i počasnii doktor sveučilišta u Uppsali i Leipzigu.

⁵ Miroslav Hroch, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi*, Zagreb, 2006., str. 14

⁶ Isto, str. 54

⁷ Mirjana Gross (ur), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, 1981., 183. - 184.

etnosa. Tako se naciju vidi i tamo gdje je nema, u dalekoj prošlosti. Republika Hrvatska, moderna država-nacija u svom Ustavu, kao najvišem temeljnom zakonu, aktu "koji uspostavlja politički i pravni poredak"⁸ se poziva na "tisućljetnu nacionalnu samobitnost"⁹ i svoju povijest vidi kao neprekinutu nit državnosti još od stvaranja hrvatskih kneževina u 7. stoljeću. Jasno, u tome Hrvati uopće nisu usamljeni. Sve su nacije u procesu nastajanja tražile zajedničku prošlost svojih pripadnika ili, preciznije rečeno, predaka onih koji bi naciju trebali tvoriti. Pretpostavlja se, dakle, "da ista zajednica već odavno živi uzduž povijesne osi te da preci i potomci rade na istom zadatku"¹⁰. U tom kontekstu, valja spomenuti i pojam "primordijalne vezanosti"¹¹. On se odnosi na viziju nacije kao izravnog nastavka etničnosti, a koja je pak, u očima primordijalista, izvorna, primarna, nepromjenjiva veza zasnovana na srodstvu. Najizrazitiji predstavnik takvog pristupa je Pierre L. van den Berghe prema kojem čovjek u etničkoj grupi jednostavno osigurava sebi srodne gene. Čovjekov sebični interes je osigurati nastavak, odnosno produžetak postojanja vlastitih gena i tada etničku grupu vidi praktički kao proširenu obitelj. Mit o zajedničkim precima nedvojbeno je, prema Anthonyu D. Smithu, jedna od važnih sastavnica identiteta etničke zajednice, no tada valja naglasiti upravo riječ - mit. Genetska istraživanja poduzeta u vezi s ovom temom, uglavnom su zahvaćala premalu, nereprezentativnu populaciju, a u sklopu onoga što jest istraženo, može se zaključiti tek da je "miješanih brakova" bilo oduvijek. Drugim riječima, ako bismo iz nekog razloga i tražili genetsku sličnost i "dokaze" o zajedničkom porijeklu, tada bismo se teško mogli zaustaviti baš na zajedničkom pretku Hrvata A) iz Varaždina i Hrvata B) iz Gospića. Tko zna, možda bismo se zaustavili tek kod cijelom čovječanstvu zajedničkog pretka, onom iz Afrike, prema trenutno važećim istraživačkim rezultatima.

Vratimo se stoga Smithu. On naime u svojoj knjizi *Nacionalni identitet*¹² navodi značajke i etničke zajednice i nacije, a to mi može uvelike poslužiti u razumijevanju ova dva pojma i pritom svakako njihovu razlikovanje. Etničku zajednicu tako vidi obilježenom zajedničkim, odnosno kolektivnim imenom, mitom o zajedničkim precima, zajedničkim povijesnim sjećanjima, elementima zajedničke kulture, povezanošću određenog teritorija s domovinom te osjećajem solidarnosti u značajnim dijelovima stanovništva. Ono što je, između ostalog, razlikuje od nacije je modernost ove potonje. Iako se naslanja na etnos, nacija nije mogla nastati u uvjetima feudalnog, a niti ikojeg od starovjekovnih poredaka. Ona podrazumijeva, kako kaže Smith, "zajednička prava i dužnosti svih pripadnika nacije"¹³, što je postalo ostvarivo tek usporedno s novom, liberalnom ideologijom 18. i 19. stoljeća nasuprot "starim režimima", odnosno razvojem demokracije. Naravno, nacija nije samo, u svojoj ideji, zajednica jednakih, već pretpostavlja i neke dodatne elemente. Bilo da se radi o jeziku¹⁴, mogućnosti međusobne uspješne komunikacije¹⁵ i "proizvodnje" javne kulture, zajedničkim ekonomskim interesima ili već spomenutim zajedničkim mitovima. Zato treba dodati da je za nastanak nacija bio nužan i razvoj ekonomije, prvenstveno u vidu industrije, komunikacija i transporta. Teško bismo mogli zamisliti zajednicu ljudi, koji ne samo da se nikada nisu upoznali, već koji ni na koji način nisu niti u doticaju jedni

⁸ Ivan Prpić, Žarko Puhovski i Maja Uzelac (ur), *Leksikon temeljnih pojmova politike*, Zagreb, 1990., str. 171

⁹ *Ustav Republike Hrvatske, Izvorišne osnove*, Narodne novine, Zagreb, 1999., str. 17

¹⁰ Vjeran Katunarić, *Sporna zajednica: novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Zagreb, 2003., str. 221.

¹¹ Isto, str. 151.

¹² Anthony D. Smith, *Nacionalni identitet*, Beograd, 1998.; navedeno prema: Tihomir Cipek i Josip Vrandečić (ur), *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Zagreb, 2007., str. 21-22

¹³ Anthony D. Smith, *Nacionalni identitet*, Beograd, 1998., str. 30; navedeno prema Tihomir Cipek i Josip Vrandečić (ur), *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Zagreb, 2007., str. 22

¹⁴ Na što posebno upućuje Johann Gottfried Herder (1744.-1803.); navedeno prema Tihomir Cipek i Josip Vrandečić (ur), *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Zagreb, 2007., str. 19

¹⁵ O tome govori Karl W. Deutsch (1912.-1992.), također navedeno prema Tihomir Cipek i Josip Vrandečić (ur), *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Zagreb, 2007., str. 19

s drugima. Žive u malim, lokalnim zajednicama te komuniciraju i surađuju na bilo kojoj osnovi samo unutar tih zajednica. Kao posljedica obrazovanosti tek viših slojeva društva, povezanost preko čitanja knjiga na istom jeziku nije moguća prije razdoblja sustavnog obrazovanja šireg kruga stanovništva. Usto, preduvjet stvaranja nacije je i standardizacija jezika. Nesumnjivo, jezično-kulturni identitet je imao osobito važnu ulogu u formiranju nacija, poglavito onih srednjoeuropskih, među koje pripada i hrvatska. I Benedict Anderson uočava važnost jezika kao nacionalne osobitosti te upozorava na njegovu primordijalnost, ma koliko neki jezici bili moderni. Jer, datum nastanka bilo kojeg jezika nemoguće je odrediti. Zbog toga upravo jezik odigrava ulogu poveznice živućih članova nacionalne zajednice s onima za koje se pritom vjeruje da su nekoć dijelili isti identitet. Svakako treba uzeti u obzir i da katkad taj jezik nije oduvijek bio nazivan imenom koje su mu nacionalisti 19. stoljeća nadjenuli, a nerijetko je zvučao posve drugačije i njima samima ne bi bio lako razumljiv da su ga imali priliku čuti. Valja zaključiti stoga da su i jezik i identitet dinamičkog karaktera i svakako promjenjivi, ali u slučaju nacije čvrsto isprepleteni. Ništa nas, dakako, ne sprječava da naučimo i neki drugi jezik osim materinjeg pa i mislimo i osjećamo na njemu. No, za to je potrebno mnogo vremena i u tom smislu ću se poslužiti Andersonovim riječima: "Ono što nam ograničava pristup drugim jezicima nije njihova nepristupačnost, već naša vlastita smrtnost"¹⁶.

Ernst Gellner, Eric Hobsbawm i Benedict Anderson, značajniji predstavnici modernističkog shvaćanja nacije, se slažu oko toga da je nacija društveni konstrukt. Ona nije svevremenska datost niti nužnost, već svojevrsni produkt svoga vremena i tadašnjih okolnosti. Kako bilo, njihova stajališta nisu posve istovjetna, što uostalom nikako niti nije za očekivati. Želim stoga naglasiti Andersonovo inzistiranje na razlikovanju njegovog termina za naciju, "zamišljena zajednica", od načina na koji to vidi Gellner. Ovaj autor je smatra naprosto izmišljenom¹⁷. Takav mi se pogled ovdje ne čini prihvatljivim utoliko što se, u ovom slučaju, "baš sve ne može izmisliti"¹⁸. Možda ilustraciji toga stajališta može poslužiti i jedan primjer. Iako se smatram Hrvatom, mislim da je sasvim moguće bilo da budem odgojen i socijaliziran i kao Srbin. Mogao sam tako "postati" i Jugoslaven. Sve to s obzirom na već navedene značajke nacije i etnosa kao njezine "prethodnice", s nacijom povezane, ali ne i istovjetne. No, možemo li s osobitom ili uopće ikakvom sigurnošću pomisliti da sam jednako tako mogao dio svog identiteta pronaći i u bivanju Japancem ili, recimo, Somalcem? Uza svako poštovanje prema spomenutim nacionalnostima i njihovim kulturama, to mi se ne čini vjerojatnim. Ne zato što bi mi sudba ili fatum mogli namijeniti samo hrvatski identitet i pod nebom ništa drugo, već jednostavno stoga što nije bilo nikakvih objektivnih činitelja niti u mjestu, niti vremenu, niti bilo kojim drugim okolnostima moga rođenja i odrastanja, koji bi ostavili prostora za razvoj spomenutih identiteta. S druge strane, besmisleno je tvrditi da nacija postoji, ma kakve "objektivne faktore" uočavali, tamo gdje ne postoje oni koji se dijelom te nacije osjećaju. Ili, kako kaže Miroslav Hroch, "nema moderne nacije bez nacionalne svijesti, odnosno bez svijesti o pripadnosti naciji"¹⁹. Slijedom toga, možemo dakle zaključiti da se nacija "konstruira kombinacijom objektivnih i subjektivnih činitelja"²⁰.

U uvodu je spomenuta tendencija da se razlikuje način formiranja zapadnoeuropskih nacija od onih oblikovanih u Srednjoj, Istočnoj i Jugoistočnoj Europi. Kako Hrvatska

¹⁶ Benedict Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica; Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, Zagreb, 1990., str. 134

¹⁷ Pa tako kaže: "nacionalizam nije buđenje nacija do samosvijesti: on izmišlja nacije tamo gdje one ne postoje" u: Ernest Gellner, *Thought and Change*, str. 169; navedeno prema: Benedict Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica; Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, Zagreb, 1990., str. 17; opširnije o toj raspravi vidjeti u navedenom Andersonovom djelu

¹⁸ Tihomir Cipek i Josip Vrandečić (ur), *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Zagreb, 2007., str. 18

¹⁹ Miroslav Hroch, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi*, Zagreb, 2006., str. 41

²⁰ Tihomir Cipek i Josip Vrandečić (ur), *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Zagreb, 2007., str. 18

pripada upravo tom dijelu Europe, svakako mi se čini potrebnim istaknuti specifičnosti u procesu nastajanja nacija na dotičnom prostoru, osobito hrvatske nacije. Ako pogledamo političku kartu Europe s kraja osamnaestog, a zatim i kroz devetnaesto stoljeće, uz relativno kratkotrajne promjene uslijed Napoleonovih osvajanja, možemo primijetiti priličnu stabilnost granica na Zapadu te, što je još važnije za ovu priču, onakve nazive država kakve nose i nacije koje danas tamo poznajemo. Ili, kako kaže Istvan Bibo, "u Zapadnoj i Sjevernoj Evropi nema nikakve dvojbe da onaj okvir, ona zemlja koju narod želi prisvojiti nisu ništa drugo, niti mogu biti nešto drugo, nego postojeći državni okviri: Francuska, Velika Britanija, Španjolska, Portugal, Belgija, Nizozemska itd."²¹. S druge strane, prostor Srednje Europe, dijelom kojeg je i Hrvatska, bio je uglavnom pod upravom Habsburške Monarhije. Ta prostorno velika državna tvorevina, obuhvaćala je nekoliko tzv. "malih nacija". Termin se odnosi, kako to pojašnjava Hroch, na "razvoj koje je započeo u uvjetima nedominantne etničke grupe te se nastavio razvijati u smjeru moderne nacije"²². Naime, te su nacije u nastajanju, među njima i hrvatska, bile u podređenom položaju u odnosu na vladajuću, u konkretnom slučaju njemačku, odnosno mađarsku naciju²³. Pritom nije nevažno napomenuti da se hrvatski položaj unutar Habsburške Monarhije ipak ponešto razlikovao od primjerice položaja Slovaka ili Slovenaca. Iako Hrvati, kao ni druga dva spomenuta naroda, tada nisu imali svoju "vladajuću" klasu niti državni okvir koji bi mogli ispuniti novim, nacionalnim sadržajem, oni su imali određenu političku autonomiju. Ista je tumačena kao svojevrsan oblik državnosti te je, zasigurno, djelomično i na tome formirana hrvatska samosvijest. Miroslav Hroch tako, primjerice, Hrvate i Čehe vidi kao "povijesne nacije", odnosno "nacije koje su još u srednjem vijeku činile političke entitete, imale vlastitu vladajuću feudalnu klasu, ali su izgubile političku neovisnost ili bitne atribute prije no što su se razvile u moderne nacije"²⁴, za razliku od "nacija bez povijesti", odnosno nacija "koje u svojoj pretkapitalističkoj prošlosti nisu bile stjecište neovisnog političkog oblikovanja"²⁵. Kako bilo, i prvospomenute i potonje svoj su identitet prvenstveno tražile u jeziku te kulturi. "Težište je u tim slučajevima na jeziku i kulturnom identitetu, na oblikovanju nacionalne kulture i standardnog jezika..."²⁶, piše Nikša Stančić. Osobito u početku tih nacionalnih "preporoda", nacija je bila shvaćana kao jezično-kulturna zajednica, utemeljena na etnosu. Vezano uz to, neki autori razlikuju "politički nacionalizam" zapadnoeuropskih od "etno-nacionalizma" srednjoeuropskih nacija. No, ipak, mislim da je nemoguće posve razgraničiti te dvije vrste procesa nastajanja nacija te da je u oba slučaja riječ o kombinaciji različitih udjela spomenutih elemenata i njihovim odnosima. Siguran sam kako ću takav stav jasno uspjati prikazati i u drugome dijelu rada, na konkretnom primjeru oblikovanja hrvatske nacije.

Prije toga, a na koncu ovog dijela rada, preostaje mi tek istaknuti definiciju nacije kao pojma za koju sam se odlučio, to jest, za koju naposljetku smatram da najbolje demonstrira moje shvaćanje tog fenomena. Posve je jasno iz prethodnih redaka da odabranu definiciju ne smatram jedinom mogućom, konačnom niti nepromjenjivom, već tek jednim od mogućih viđenja i razumijevanja pojma. Kako ovdje nakana niti u jednom trenutku nije bila tražiti niti nuditi neku vlastitu definiciju u mnoštvu već ponuđenih, tako se bez ograde u ovom slučaju služim riječima Anthonya D. Smitha, koji nacije definira kao: "imenovane ljudske populacije na istom povijesnom teritoriju, sa zajedničkim mitovima i povijesnim

²¹ Bibo-Huszar-Szücs, *Regije evropske povijesti*, Zagreb 1995., str. 18

²² Miroslav Hroch, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi*, Zagreb, 2006., str. 20

²³ Termin "vladajuća nacija" treba, naravno, shvatiti vrlo uvjetno, jer je jasno da mađarski seljak nije bio u povoljnijem položaju od hrvatskog plemića. Misli se dakle na činjenicu da su njemačka (austrijska) i mađarska elita bile u dominantnom položaju u odnosu na pripadnike bilo kojih struktura svih ostalih nacija u stvaranju.

²⁴ Miroslav Hroch, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi*, Zagreb, 2006., str. 37

²⁵ Isto.

²⁶ Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002., str. 52

sjećanjima, masovnom, javnom kulturom, zajedničkim gospodarstvom i istim zakonskim pravima i obvezama svojih pripadnika"²⁷.

3. O integraciji hrvatske nacije

Već sam napomenuo da se, prema Hrochovom modelu, integracija "malih", srednjoeuropskih nacija odvija u tri faze. Vodeći se jednostavnim nazivnim razlikovanjem što ga je sam autor ustanovio, te smo faze označili A), B), i C) fazom. Sada je svakako vrijeme da ih i dodatnom pojasnim.

Prva faza u procesu oblikovanja neke nacije, pa i hrvatske, jest ona u kojoj se njezinim "buđenjem" bavi tek mala grupa²⁸ intelektualaca. Oni se zanimaju za jezik, kulturu i povijest potlačenog naroda, no bez nekog značajnijeg društvenog utjecaja. "Obično čak nisu niti pokušali intenzivirati nacionalnu agitaciju, djelomice jer su bili izolirani i osamljeni u svojim nastojanjima, a djelomice jer nisu vjerovali da bi to imalo ikakvu svrhu. Njihovo je zanimanje za jezik, kulturu i povijest svoje nacije, kao i žed za znanjem o novim i nedovoljno istraženim fenomenima, bio potaknut patriotizmom prosvjetiteljskog tipa, odnosno snažnom ljubavlju prema prostoru na kojem su živjeli"²⁹. Katkad su ljudi koji su se bavili spomenutim pitanjima nastojali agitirati u okvirima vlastitih mogućnosti, te svoja istraživanja i zanimanje za temu pretvarali u svojevrsne političke, nacionalne programe, ali redovito je bila riječ tek o pojedinačnim slučajevima i razini djelovanja, bez pravog organizacijskog temelja. Nakon opisanog razdoblja slijedi sustavno patriotsko, nacionalno agitiranje predvođeno skupinom domoljuba i rodoljuba. Tako su i jednim i drugim sebe smatrali ilirci, predstavnici i predvodnici "narodnog preporoda" u Hrvatskoj, a jasnije i preciznije to ću razložiti nešto kasnije. U fazi o kojoj govorimo, dakle fazi B), provodi se sustavno, iako još uvijek postepeno i ne masovno, nacionalno osvješćenje. Nacionalni agitatori šire nacionalnu ideju, osobito među gradskim stanovništvom, odnosno slojevima nastalim živim ekonomskim razvojem i promjenama koje se na tom polju događaju, čak i na periferiji političko-ekonomskih modernizacijskih procesa, kao što je to slučaj pomalo s cijelom Habsburškom Monarhijom, a još izraženije, pritom, njenom hrvatskom komponentom. Zadnja faza u oblikovanju nacije ili faza C) jest ona u kojoj nacionalna ideja prodire do najširih masa. "Kada je taj stupanj razvoja dostignut, široke se mase već izravno odazivaju na patriotski motivirane impulse"³⁰.

Naravno, nije oportuno tražiti jasne i sasvim određene granice među fazama, izražene točnim, razgraničavajućim datumima. Ta se razdoblja često preklapaju, a u slučaju hrvatske nacije, napose je naglašen problem tadašnje posvemašnje političke razjedinjenosti teritorija na kojima se dotična nacija ima formirati. Radi se čak o devet različitih upravnih jedinica podijeljenih između četiriju država. Duga povijesna razdvojenost i podložnost različitim stranim političkim, a samim time i ekonomskim te kulturnim utjecajima, uvjetovala je različitu društvenu strukturu stanovništva, što je pak, uz neke dodatne činitelje, rezultiralo očitom vremenskom neujednačenosti u fazama i ritmu formiranja hrvatske nacionalne svijesti na tim područjima. Preciznije, u sjevernoj su Hrvatskoj bili uspostavljeni tipični srednjoeuropski agrarno-feudalni odnosi, s tom razlikom da su u Slavoniji uglavnom bila velika vlastelinstva, većinom stranih aristokratskih obitelji, dok je u civilnoj Hrvatskoj prevladavalo sitno i srednje plemstvo i mnogo manji posjedi. Građanstvo u gra-

²⁷ Anthony D. Smith, *National Identity*, Harmondsworth, 1991., str. 14; navedeno prema: Tihomir Cipek i Josip Vrandečić (ur), *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Zagreb, 2007., str. 20-21

²⁸ Pritom više mislim na skup nezavisnih i međusobno uglavnom nepovezanih pojedinaca, nego što bi bila riječ o homogenoj grupi koja svjesno radi na zajedničkom cilju.

²⁹ Miroslav Hroch, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi*, Zagreb, 2006., str. 54

³⁰ Isto.

dovima bilo je u pravilu cehovski organizirano. U Vojnoj krajini prevladavalo je posebno organizirano seljačko društvo, u konstantnoj vojnoj pripravnosti. Seljaci su obrađivali ili državnu zemlju ili veleposjedničku, koju su u tom slučaju držali u zakupu. Postojali su i "modificirani ostatci institucija "vlaške" plemenske društvene organizacije prenesene s dinarskih predjela"³¹. Klasično komunalno društvo mediteranskog tipa, "s kolonatskim odnosima u agraru"³², možemo vidjeti ako promatramo mletački dio Istre ili pak primorsku Dalmaciju. Unutar sustava karakterističnog za turski oblik feudalizma, našlo se hrvatsko seljačko društvo u Bosni i Hercegovini. U radu ovoga tipa bilo bi vrlo problematično i teško prikazati proces o kojemu je ovdje riječ na cjelokupnom, kontinuiranom hrvatskom prostoru³³ te ću, iz spomenutih razloga, naglasak staviti ipak na područje negdašnje Civilne Hrvatske i Slavonije, gdje je nacionalni pokret i započeo, nacionalna agitacija bila najživlja i najpoticajnija za pokrete na ostalim područjima, a sama nacionalna integracija najprije dovršena. Valja spomenuti kako je povijesna i politička razdvojenost područja o kojima je riječ, za posljedicu imala i jedan važan dezintegracijski faktor – pojavu pokrajinske, partikularne svijesti koja je ponekad i snažnije kočila hrvatsku nacionalnu integraciju. Nositelji tog pokrajinskog patriotizma i otpora "hrvatstvu", bili su najčešće pripadnici viših slojeva koji su, i nakon formalnog ukidanja staleškog društva, težili očuvanju svojih položaja te su vidjeli vlastitu ugrozu u prodoru novih društvenih odnosa i mogućnosti "ujednačavanja raznolikosti društvenih sustava zatvorenih u pokrajinske granice"³⁴. Jasno, kada govorim o "pokrajinskom patriotizmu", činim to u trenutku i iz pozicije kada je hrvatska nacionalna integracija dovršena, a "slavonska" ili "dalmatinska" nacija nisu oblikovane, no to nipošto ne znači da, prvenstveno u drugoj polovici 19 stoljeća, nije bilo onih koji su "svoje dalmatinstvo ili slavonsstvo osjećali kao nacionalni identitet"³⁵. Mirjana Gross u tom kontekstu piše da je još "na početku šezdesetih godina 19. st. bilo moguće da se ime "Hrvati" shvati kao pokrajinsko ime i spominje na istoj razini sa Slavoncima, Dalmatincima i Bošnjacima"³⁶. Ali, vratimo se na početak. Drugim riječima, faza A), odnosno početna faza u procesu integracije hrvatske nacije bit će fokus mog zanimanja u idućem poglavlju.

3.1 Prva (A) faza u procesu integracije hrvatske nacije

Čini mi se da bi pokušaj utvrđivanja nekog egzaktnog početka prve faze bio sasvim uzaludan i besmislen. Uostalom, mislim da je to i nepotrebno. Radi se o razdoblju, čiji kraj ili prijelaz u fazu B), a to je mnogo važnije, možemo smjestiti u vrijeme početka ilirskoga pokreta, odnosno ranih tridesetih godina 19. stoljeća. Barem kada se radi o sjevernoj Hrvatskoj. Nipošto ne bih htio ostaviti baš suviše prostora nagađanjima o vremenskim počecima prvog perioda pa mi ostaje spomenuti da Mirjana Gross, na primjer, smatra da bismo u tu fazu "možda mogli uključiti brojne pisce od renesanse do kraja 18. stoljeća jer su se na određenoj interpretaciji njihovih shvaćanja gradile nacionalne ideologije u

³¹ Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002., str. 76

³² Isto, str. 75-76

³³ Način na koji razumijem taj izraz je istovjetan shvaćanju Nikše Stančića koji kaže: "..hrvatski prostor je politološka i sociološka kategorija, jer razumijeva prije svega hrvatsku naciju kao društvenu pojavu, kao ljudsku skupinu s osjećajem vlastitog identiteta koja se proteže preko određenog geografskog prostora ... Danas se u političkom pogledu proteže preko dviju samostalnih država, Republike Hrvatske, koja obuhvaća najveći dio hrvatskog stanovništva, i Republike Bosne i Hercegovine u kojoj postoji najveća skupina hrvatskog stanovništva izvan Hrvatske", objavljeno u: Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002., str. 71

³⁴ Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002., str. 101

³⁵ Isto., str. 104

³⁶ Mirjana Gross (ur), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, 1981., str. 180

19. st.³⁷. Ovaj drugi dio rečenice čini mi se ključnim. Jer, upravo neki od tih autora, a spomenut ću kao primjer Pavla Rittera Vitezovića, udarili su temelj budućim nacionalnim nastojanjima. Vitezović je svoju knjigu "Oživljena Hrvatska"³⁸ napisao u doba apsolutizma, točnije, objavio ju je 1700. godine i sasvim je jasno, iz u njoj napisanog, da nije pred svojim očima imao viziju zajednice pravno i politički jednakih, što nacija između ostalog jest. On legitimnost vladanja izvodi iz "milosti Božje"³⁹ te "oživljavanje Hrvatske" upravo i traži pod okriljem cara Leopolda, a ne nasuprot njemu (caru naime, neovisno o kojem se caru konkretno imenom i prezimenom radi) kao što je to bio slučaj s kasnijim, u punom smislu riječi nacionalnim ideolozima poput, primjerice, Ante Starčevića. Stoga je očito da Ritter nije buduće naraštaje inspirirao na području građanske jednakosti i "vertikalne društvene pokretljivosti, tj. uzdizanja pojedinaca iz širih društvenih slojeva u više slojeve"⁴⁰, kao pretpostavci postojanja nacije. No, takvu društvenu viziju nisu imali ni mnogi hrvatski "narodni preporoditelji", što su djelovali i po pola stoljeća nakon Francuske revolucije pa nije niti logično to tražiti kod ovoga autora. U čemu je dakle važnost i inspirativnost Vitezovićevog djela? On konstruira, zamišlja Hrvatsku koja bi se prostirala od Baltika pa do Crnoga mora i Jadrana. To sada nedvojbeno izgleda apsurdno, megalomanski i, sve u svemu, pomalo smiješno. Ali, pisano je u kontekstu tada "suvremenih ideja apsolutističke doktrine"⁴¹ i na taj način spomenuto treba i promatrati. Važnije je da on u svom djelu spaja hrvatsku historijsko-pravnu tradiciju s etničkom pripadnošću stanovništva na opisanom području, evidentno većinski slavenskim. Hrvatsku, slavensku i ilirsku etničku pripadnost autor pritom poistovjećuje, kao i neki drugi autori prije njega poput Vinka Pribojevića ili Jakova Mikalje koji "uspоставlja znak jednakosti između sve tri etničke odrednice, no ograničavajući se na južnoslavenske narode."⁴² Spominje u tom smislu i poznatu legendu, kasnije također korištenu, o Čehu, Lehu i Mehu, tj. Rusu, kao trojici praočeva Čeha, Poljaka i Rusa, a čiju bi pradomovinu, prema toj predaji, valjalo tražiti upravo na području Hrvatske. Interpretirana je ta priča katkad i kao "dokaz" da Hrvati nisu "došli" na današnje svoje prostore "u stoljeću sedmom", jer su "oduvijek" tu bili pa eto, čak i druge danas slavenske prostore naselili i narode "začeli". Kako bilo, sve je to u određenoj mjeri pripomoglo kasnijem samoidentificiranju Hrvata u sklopu šireg slavenskog konteksta, ali i snažnom i čestom korištenju ilirskoga imena, napose u početku "preporoda". Nadalje, hrvatski je jezik postavio kao središnji slavenski jezik. Postavio ga je tako kao dodatni kriterij za utvrđivanje etničke pripadnosti te time "omogućio misliteljima hrvatskoga preporodnog nacionalizma da kasnije prihvate Herderovu tezu da je bit nacije u njezinu jeziku"⁴³. Zaključno, možemo dakle slobodno reći da je Vitezović "u pravom smislu položio temelje modernoj hrvatskoj nacionalno-integracijskoj ideologiji"⁴⁴.

Razdoblje prije intenziviranja nacionalne agitacije kroz ilirski pokret, odnosno pravog i punog nacionalnog i nacionalističkog zamaha, možemo nazvati i protonacionalizmom. Trebamo pritom razlikovati pučki protonacionalizam zasnovan na etničnosti i plemićki protonacionalizam o kojem će ovdje više biti riječi. Jer, "već djelatnost Pavla Rittera

³⁷ Isto, str. 183

³⁸ Puni naziv tog djela je *Hrvatska oživljena pod vlašću velikog cara Leopolda u opisu viteza Pavla Rittera*; navedeno prema: Zrinka Blažević (prevela i priredila), *Vitezović / oživljena Hrvatska*, Zagreb, 1997., str. 39

³⁹ To je posve uobičajen način shvaćanja legitimnosti vlasti u feudalnoj Europi toga vremena. Osobito se to odnosi na legitimiranje katoličkih vladara, jer još Pavao (5. - 65.), svetac rimokatoličke Crkve u svojoj *Poslanici Rimljanima* piše: "Neka se svatko pokorava višim vlastima, jer nema vlasti osim od Boga. I one koje postoje, od Boga su uspostavljene. Zato onaj koji se suprotstavlja vlasti protivi se odredbi Božjoj."; navedeno prema: *Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002., str. 1072

⁴⁰ Mirjana Gross (ur), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, 1981., str. 181

⁴¹ Zrinka Blažević (prevela i priredila), *Vitezović / oživljena Hrvatska*, Zagreb, 1997., str. 50

⁴² Isto, str. 49

⁴³ Tihomir Cipek i Josip Vrandečić (ur), *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Zagreb, 2007., str. 25

⁴⁴ Zrinka Blažević (prevela i priredila), *Vitezović / oživljena Hrvatska*, Zagreb, 1997., str. 52

Vitezovića ... može se uostalom smatrati manifestacijom hrvatskog plemićkog, odnosno staleškog protonacionalizma"⁴⁵. Sudeći po Josipu Kuševiću, koji je 1830. pisao o hrvatskim "municipalnim pravima", možemo ustanoviti da su hrvatski plemići bili svjesni etničkog identiteta puka koji je nastanjivao "Trojednicu", jer je naglašavao da se taj puk služi jezikom "hrvatsko-slavensko-ilirskim". Ipak, oni se posve sigurno nisu poistovjećivali s kmetovima ni na kojoj razini, pa makar i bili iste etničke pripadnosti. Naprotiv, katkad su dio te plemićke "natio croatica" činili i pripadnici drugih etnija, poput mađarske. Govorimo zapravo o gornjem sloju feudalnog društva sjeverne Hrvatske koje je imalo osjećaj "vlastitog kolektivnog identiteta"⁴⁶. Čuvali su svoja "municipalna prava", katkad u odnosu na Beč i Cara, katkad nasuprot ugarskim centralističkim, a zatim i nacionalističkim težnjama. Gajili su kolektivno povijesno sjećanje na nekadašnju, srednjovjekovnu, stalešku hrvatsku državu i njezin teritorij. Vidjeli su tako hrvatskim prostorom i Dalmaciju i Vojnu krajinu, "Tursku Hrvatsku" (zapadnu Bosnu do Vrbase) i "Tursku Dalmaciju" (zapadna Hercegovina do Neretve) te Istru do Raše. Upravo se ovdje vidi da se pri opsegu teritorija koji su smatrali svojim nisu vodili etničkim načelima, već "povijesnim pravom". Iako je Istra etnički pretežno hrvatska, oni su je takvom smatrali samo do granice do koje je sezala srednjovjekovna Hrvatska, a Tursku su pak Hrvatsku uključivali iako je etnički bila vrlo izmiješana i po pitanju prevlasti hrvatskog etnosa "nepovoljna". Ne možemo dakle tada govoriti o nekakvom klasičnom nacionalističkom projektu Velike Hrvatske, već je ovdje riječ o području "na koje su se protezali posjedi i vlast staleža i njihovih institucija, a koje je bilo u prošlosti šire od realnog političkog teritorija Hrvatske i Slavonije"⁴⁷. Naziv "Trojedno kraljevstvo Dalmacije, Hrvatske i Slavonije" pritom se nerijetko izjednačavao s jednostavnijim i kraćim nazivom – "Hrvatsko kraljevstvo". U tome se sastoji ona ranije spomenuta posebnost hrvatskog slučaja u procesu oblikovanja moderne nacije u odnosu na neke druge "male nacije". Još 1715. godine Ugarski sabor je priznao zasebni položaj Hrvatske u sklopu zemalja ugarske krune i ma koliko realno ta autonomija u odlučivanju bila malena, bila je ipak institucionalizirani oblik posebnosti i vlastitog identiteta. Zato je bilo moguće da taj sloj, tj. tada još stalež sebe vidi kao svojevrsnu "političku naciju", a pripadnike iste po toj političkoj pripadnosti kao Hrvate. Iz tog su se razloga, znači zbog potrebe očuvanja vlastitih prava i posebnosti, odupirali i apsolutističkoj težnji da se posvuda uvede njemački jezik kao službeni, a potom i ugarskim nastojanjima da učine isto na području koje je obuhvaćala kruna Sv. Stjepana, dakle i u Hrvatskoj. Tim su jezicima isprva suprotstavljali latinski jezik kojim su i bile zapisane njihove staleške povlastice, no povremeno su iznošene i "prijetnje" da će kao službeni jezik uvesti "hrvatski" ili "ilirski", ako mađarski nacionalizam nastavi s pritiscima. Nisu to učinili, između ostalog stoga što proces standardizacije jezika još nije bio dovršen. Bojali su se da bi na taj način "općenito teritorij trojedne kraljevine jezično pocijepali"⁴⁸. Taj strah nije dijelio biskup Maksimilijan Vrhovac kada je 1794. godine otvorio tiskaru sa željom, odnosno ciljem da promiče "ilirski jezik". 1813. godine pozvao je svojom okružnicom i ostalo svećenstvo da skuplja narodno blago u vidu poslovice, izraza i riječi općenito, no nije naišao na neki značajniji, veći odjek. Posve u skladu s karakterom Hrochove faze A), gdje se pojedinci zanimaju za etnografsku građu, "nacionalnu" povijest i kulturu, ali to još ne prodire do širih preporodnih skupina. Zanimljivo je da je stenjevački župnik i pučki pisac, Tomaš Mikloušić, u svom stoljetnom kalendaru iz 1818. prosvjedovao protiv sve većeg prihvaćanja štokavštine, a na uštrb "horvatskog jezika", ali zatim u popisu pisaca "horvatskoga naroda" nabrojao i "štokavske ("ilirske") pisce s područja Dubrovnika, Dalmacije i Slavonije kao što su Ivan

⁴⁵ Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002., str. 97

⁴⁶ Isto, str. 95

⁴⁷ Isto

⁴⁸ Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002., str. 98

Gundulić, Bartul Kačić, Andrija Kačić – Miošić, Vid Došen i brojni drugi"⁴⁹. To nam baš na interesantan način približava i problematiku one već ranije spominjane pokrajinske, u ovom slučaju kajkavske, "horvatske" partikularne svijesti koja je katkad usporavala nacionalno-integracijski proces, ali češće ipak nije isključivala niti širi ilirski, slavenski i/ili, na kraju, no ovdje najvažnije, općehrvatski identitet. Nije nevažna za ovo razdoblje niti činjenica da je na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće došlo i do povećanog udjela građanskih sinova među studentima zagrebačke Akademije znanosti⁵⁰. Jaroslav Šidak u svom radu "Ilirski pokret"⁵¹ po tom pitanju navodi točne godine i postotke studenata plemićkog, odnosno građanskog porijekla, no ovdje mi se čini dovoljnim konstatirati da je udio ovih potonjih bio, prema tim podacima, u gotovo stalnom porastu. Bilo je tu svakako i studenata koji su dolazili sa sela, ali oni su u pravilu bili od Crkve financirani te su svećenicima najčešće i postajali. To je vrijedno spomena utoliko što je i svećenstvo imalo svoju, nerijetko aktivnu ulogu u procesu nacionalne integracije. U svakom slučaju, ovi nam podaci govore o društvu koje je kao posljedica takvih pojava u visokom obrazovanju, te sporim, ali ipak primjetnim brojčanim i materijalnim uzdizanjem trgovačke klase, sve više dobivalo građansko obilježje, "pa je ono postalo značajno i za sloj inteligencije različitoga društvenog porijekla koja ja najzad, s rijetkim izuzecima, ponijela na sebi sav teret preporodnog pokreta"⁵². Dakle, ponešto individualnih napora, zatim nejake, ali sve osjetnije i prisutnije društvene promjene te plemićka "natio croatica" i njihova borba za "municipalna prava", pripravili su teren za dolazak djelatne nove generacije početkom tridesetih godina 19. stoljeća, "koja će uskoro zatim pokazati dovoljno snage da te individualne napore zamijeni pravim pokretom i najzad ih i provede u život"⁵³.

3.2 Druga (B) faza integracije hrvatske nacije

Kada se radi o sjevernoj Hrvatskoj, tada ovu fazu nacionalne integracije vremenski, ali i sadržajno možemo praktički poistovjetiti s trajanjem Ilirskoga pokreta. Hrvatska historiografija to razdoblje najčešće smješta između 1835. i 1849. godine. Zasigurno s razlozima, koji će kasnije postati očitima, pa ipak, i nekoliko godina prije spomenute bile su ispunjene djelovanjem iliraca, tek u nešto skromnijem obimu. Zato ću i to vrijeme uključiti u tumačenje ove faze. Hrvatska nacija nije oblikovana samo na tom području, već i u Dalmaciji, Istri, nekadašnjoj Vojnoj krajini te dijelovima Bosne i Hercegovine. No, na tome je prostoru integracija započela kasnije i tekla nešto sporije, iz više razloga, ranije ukratko već nabrojanih, pa je shodno tome kasnije i dovršena. Dakle, upravo je Ilirski pokret bio ona pokretačka snaga, onaj pravi, organizirani oblik narodnoga preporoda, ogledni primjer Hrochove "faze B)", te nadahnuće za mnoge "preporoditelje" na drugim dijelovima hrvatskoga prostora. Stoga ću u ovome dijelu rada svoju pozornost usmjeriti upravo na taj pokret.

Najprije valja objasniti kako to da je Ilirski pokret nazvan baš tim imenom, a smatra ga se eto temeljem moderne hrvatske nacije. Odgovor se može potražiti još u razdoblju humanizma i renesanse, periodu koji je na mnoge načine reafirmirao antiku, pa tako i

⁴⁹ Isto, str. 86

⁵⁰ 1790. godine ta je Kraljevska akademija znanosti, kao najviša školska ustanova, "pokrenula pred Hrvatskim saborom pitanje svog uzdignuća na stupanj sveučilišta koji joj je diploma Leopolda I. od 23. rujna 1669. izričito dodijelila", ali bez uspjeha. Navedeno prema: Mirjana Gross (ur), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, 1981., str. 193

⁵¹ Objavljeno u: Mirjana Gross (ur), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, 1981.

⁵² Jaroslav Šidak, *Ilirski pokret*; objavljeno u: Mirjana Gross (ur), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, 1981., str. 194

⁵³ Isto, str. 195

antičke nazive određenih podneblja. Naziv "Ilirija" ili "Ilirik" tako je bio upotrebljavan kada se željelo imenovati prostor naseljen Južnim Slavenima. Nadalje, Ilirskim pokrajinama nazvano je južnoslavensko područje naseljeno pretežito Hrvatima i Slovencima, za vrijeme Napoleonove vladavine početkom 19. stoljeća. Također, već iz one legende o Čehu, Lehu i Mehu, očito je da je postojalo određeno vjerovanje o drevnom obitavanju Hrvata na ovim, "ilirskim" prostorima. Sve do sredine 19. stoljeća uvriježeno mnijenje čak i u znanosti, bilo je da su Južni Slaveni potomci antičkih Ilira. Sve nam to govori da ilirsko ime nije nametnuto od strane Ljudevita Gaja, kako se to ponekad misli, "već ga je čitavo preporodno pokoljenje usvojilo kao naslijeđe drevne prošlosti, uvjereno da će njime moći najlakše prebroditi regionalni i pokrajinski partikularizam prvenstveno hrvatskih, a zatim i južnoslavenskih zemalja uopće"⁵⁴.

Neposredno pred početak ilirskoga pokreta, u Europi su se događale značajne promjene koje su jamačno utjecale i na pojavu narodnog preporoda u nas. 1830. godine u Francuskoj je nova revolucija označila "slom posljednjeg sustava Svete Alijanse"⁵⁵, jačao je i talijanski pokret za ujedinjenje talijanskih zemalja, Grčka je stekla samostalnost 1827. godine, a Srbija tri godine kasnije autonomiju unutar Osmanskog Carstva. Upravo je oslobođanje balkanskih zemalja od turske vlasti imalo važne posredne i neposredne učinke na događanja u Hrvatskoj. Zbog grčkih ustanaka dvadesetih godina i borbe protiv Turaka, te rusko-turskog rata, zbog čega su Bospor i Dardaneli bili zatvoreni, a ukrajinsko žito se nije moglo prevoziti u Europu, povećana je potražnja za žitom Mađarske i Slavonije. Žitna trgovina u sjevernoj Hrvatskoj je tako jačala, a sloj koji je mogao nositi nacionalni pokret time dodatno osnažio. Širenje prostora slobode za Srbe pod kapom Turaka i srpska, već uznapredovala nacionalna integracija, imala je još izravniji utjecaj na onu hrvatsku. O tome će još biti riječi. Istovremeno, u Habsburškoj je Monarhiji bujao mađarski nacionalizam. Čini mi se nedvojbenim da je baš ta pojava najsnažnije izazivala reakcije s hrvatske strane u vidu organiziranog pokreta. 1827. godine u hrvatske škole je uvedeno obvezno učenje mađarskog jezika, a ako Ilirci i njihovi prethodnici i nisu uvijek jednakim imenom nazivali jezik velikog dijela Južnih Slavena, ipak je sasvim očita bila razlika u odnosu na mađarski jezik i srodnost s drugim slavenskim jezicima. Jer, proces oblikovanja hrvatske nacije nemoguće je ispravno i dobro shvatiti, bez razumijevanja utjecaja slavistike i slavenstva kao takvog na taj proces. Velik utjecaj na svijest nositelja hrvatskog narodnog preporoda o slavenskoj uzajamnosti i bliskosti, jezičnoj i inoj, imao je slovački pjesnik i ideolog slavenske uzajamnosti, Jan Kollar. Pisao je o zajedničkom jeziku slavenskog Juga, a njegovo je viđenje u Ilirski pokret unio Gaj kroz misao o hrvatsko-srpskoj štokavštini kao jedinstvenom književnom jeziku Južnih Slavena. 1830. godine napisao je, Gaj naime, "Kratku osnovu horvatsko-slavenskoga pravopisanja", smatrajući da jedna nacija ne može imati dva standardna jezika. No, nije se početno ilirsko djelovanje iscrpljivalo samo u jezičnim raspravama. "Disertacija" grofa Janka Draškovića iz 1832. godine, bila je svakako politička brošura, putokaz za djelovanje hrvatskih poslanika u Ugarskom saboru, a u neku ruku i pravi politički program kao osnova djelovanja preporoditelja. Dakako, i on poziva na zaštitu hrvatskoga jezika, što je i sam demonstrirao objavljivanjem svoga spisa upravo na tome jeziku. Nije nebitno, koristio je štokavštinu. Drašković integrira moderne nacionalne ideje i jezičnu srodnost Južnih Slavena s historijskim državnopravnim shvaćanjima. Na taj se način nadovezuje i na Vitezovića, o kojem je u ovome radu već bilo dosta govora, a izrazito uvažava i hrvatsku plemićku tradiciju. U svoju viziju "Velike Ilirije" uključuje ne samo ujedinjenje hrvatskih zemalja, već i slovenske prostore te Bosnu. Sve je stanovnike toga prostora smatrao Hrvatima ili, preciznije,

⁵⁴ Jaroslav Šidak, *Ilirski pokret*; objavljeno u: Mirjana Gross (ur), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, 1981., str. 191

⁵⁵ Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002., str. 167

"Slavo-Hrvatima", a ilirsko i hrvatsko ime je upotrebljavao da bi označio jedno te isto. U tom smislu dakle, ti su nazivi za njega zapravo istoznačnice. Dalje, traži uvođenje hrvatskog jezika kao službenog i samostalnu hrvatsku vladu. Smatra pozitivnom mogućnost izdizanja pojedinaca iz redova puka u plemstvo. No, ne pomišlja na ukidanje staleškog sustava. Ne divi se Francuskoj revoluciji, koja je bila inspiracija mnogim nacionalistima diljem Europe, već uzor traži u konzervativnoj engleskoj politici i njihovom postepenom moderniziranju feudalnoga društva. Doduše, od osobe koja ima titulu grofa, nekako i ne bih očekivao drugačiji stav. Kako bilo, on shvaća važnost ekonomskog napretka, pa se zalaže za otvaranje stručnih škola, "podizanje industrije i organizaciju kredita"⁵⁶. Grof Janko Drašković, iako ovdje zbog razrađenosti svog programa pojedinačno istaknut, nije bio usamljen u svom djelovanju. On je dio "male preporodne jezgre"⁵⁷ koja je 1835. godine pokretanjem lista "Novine horvatzke" te tjednog priloga "Danica Horvatzka, Slavonzka i Dalmatinzka", "naišla na širok odaziv"⁵⁸. Idejni i stvarni vođa te generacije bio je spomenuti Ljudevit Gaj⁵⁹.

Ilirstvo i slavenstvo nikada nisu bili izvan hrvatskog identiteta u očima iliraca, već njegov sastavni dio. Hrvatsko je ime smatrano ravnopravnim sa slovenskim te srpskim imenom pa se u ilirstvu tražio most kojim bi se nadišlo ta posebna imena jednog te istog naroda, kako je on shvaćen u kontekstu jezično-kulturnog poimanja nacije. Iz tog je razloga već 1836., samo godinu dana nakon osnivanja, u "Novine" i "Danicu" uvedeno ilirsko ime. Sredinom tridesetih godina 19. stoljeća, razvila se tako živa "ilirska" književnost. Ne uvijek s nekim osobitim literarnim pretenzijama, ali, što je puno važnije, na "narodnom" jeziku, ma kako on bio nazivan. Posebno su mjesto i važnost u tom vremenu imale budnice i davorije. Te domoljubne, lirske pjesme koje su, kako im i ime govori, "budile" nacionalnu svijest bile su prilično popularne. Istaknuto mjesto među njima imala je Gajeva "Horvatov sloga i zjedinjenje", a njezini i danas poznati stihovi: "Još Hrvatska ni propala, dok mi živimo, visoko se bude stala, kad ju zbudimo.."; bili su svakako najomiljeniji u to doba. Neka mi bude dopušteno napomenuti da je to prva domoljubna pjesma koju sam uopće čuo, vjerojatno 1990., na izletu u tadašnji "Pionirski grad" sa svojim drugim razredom osnovne škole. To svjedoči, ako i o ponečemu drugome, a ono zasigurno o dugovječnosti te pjesme. Napisana je i prva drama na štokavskom narječju, "Juran i Sofija" autora Ivana Kukuljevića Sakcinskog, 1840. godine. Danas službenu himnu Republike Hrvatske, "Lijepa naša domovino", 1835. napisao je Antun Mihanović pod nazivom "Hrvatska domovina". Zadnji stih predzadnje kitice u njegovoj, originalnoj verziji, nije glasio kao danas: "..da svoj narod Hrvat ljubi..", već: "da svog doma Horvat ljubi..". Čini mi se to prilično i zanimljivim i znakovitim. Jer, Hrvatska je Trojednica, Hrvatska je teritorij, politički prostor, Hrvatska ili u ovom slučaju preciznije rečeno - kroatizam je "život naš politički", kako je zapisao Ljudevit Vukotinić 1842. godine, a ilirizam, to je "život naš slovnički", to jest etnički, jezični i kulturni identitet. Radi se dakle upravo o kombinaciji političkog i etnonacionalizma, u tim trenucima još pod različitim imenima. Sve se jasnije formira pojam "hrvatskog političkog naroda", kao svojevrsnog nastavka staleške "natio croatica", ali sa sve širom društvenom osnovom, osobito nakon formalnog ukidanja staleškog sustava 1848.

⁵⁶ Jaroslav Šidak, *Ilirski pokret*; objavljeno u: Mirjana Gross (ur), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, 1981., str. 197

⁵⁷ Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002., str. 171

⁵⁸ Isto

⁵⁹ "Ljudevit Vukotinić ga je ovako ocrtao: "Obilnom riečitošću i bujnom fantazijom nadaren, bio je Gaj upravo rođen za izvađanje misije, koja je pred našom dušom lebdila, jer je bio učen i fino naobražen, vatren i revan. Poput apostola znao bi on govorom svojim uzpaliti slušaoca i jasnimi dokazi uputiti svakoga ob istini svojih tvrdnjah.". Imao je dakle sve osobine potrebne da izrazi težnje svoga pokoljenja i da ga povede u borbu za nacionalne ideale."; navedeno prema: Jaroslav Šidak, *Ilirski pokret*; objavljeno u: Mirjana Gross (ur), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, 1981., str. 197

godine. Iako se iliristvom želi obuhvatiti različita "rodoslovna" imena Hrvata, Slovenaca i Srba, u političkom smislu na području Trojednice žive – Hrvati. Ili kako to kaže Ljudevit Vukotinović: "Mi kad u spravište ili u sabor kraljevinah dojdemo, tada smo svi Horvati"⁶⁰. Gaj je jednom prilikom uskliknuo: "Da Bog živi konstituciju ugarsku, Kraljevinu Hrvatsku i narodnost ilirsku!"⁶¹. Možda, ali samo možda je to ilirsko ime i imalo svoju šansu, mada u puku nikad nije bilo uvriježeno, da srpska nacionalna integracija nije već ranije započela, u vrijeme Ilirskoga pokreta bila dobro odmakla te u fazu C) nedvojbeno zagazila. Srpska inteligencija je podržavala ilirce, kao borce za narodni jezik, no samo ilirsko ime nije im bilo prihvatljivo. Karadžićevom klasifikacijom, svi su štokavci "smješteni" među Srbe, a pravoslavlje, sa srpskim nacionalnim predznakom sljubljeno, odigralo je također vrlo bitnu ulogu u procesu srpskog nacionalnog "osvješćivanja". Zato im ilirske ideje nisu bile tako privlačne. Teritorijalno i nacionalno jedinstvo na slavenskom jugu ipak jest, no pod srpskim imenom⁶². To je u pravilu nailazilo na osudu Iliraca koji su smatrali da nijedno od tih "rodoslovnih" ili "plemenskih" imena, kako su hrvatsko, slovensko i srpsko ime katkad vidjeli, ne smije i ne može biti nametnuto ostalima. Zato Gaj kaže: "Srb neće nikad biti Hrvat ili Kranjac, a ova dvojica kad nisu, nemogu nipošto biti Srbliji"⁶³. To dopunjava i Rakovac snažnim riječima "...da brat bratova gospodstva netrpi, i izkustvo nas uči, da Hrvat srbsko ili slovensko, Srblijin hrvatsko ili slovensko, Slovenac hrvatsko ili srbsko ime nikad primiti neće."⁶⁴. 1843. godine upotreba ilirskoga imena je zabranjena na dvije godine, što je samo potaknulo sve češću, iako ne uvijek dosljednu uporabu hrvatskog imena. Interesantna je i pojava "horvatskog partikularizma", čiji su nositelji bili kajkavski Hrvati Turopolja, sitno seljačko plemstvo. Oni nisu bili, kao što bi se možda moglo očekivati, dionicima ilirskoga pokreta, već njegovi protivnici. U ilirstvu i štokavštini su vidjeli zatiranje kajkavskoga "horvatstva". No, u stranačkoj uniji s mađarskim nacionalistima te bez ikakve značajnije literarne i ine aktivnosti, njima nije pošlo za rukom "zapaliti" srca, niti su urodili "ma kakvom novom idejom koja bi mogla zanijeti omladinu"⁶⁵. Ilirci su, nasuprot tome, otvarali i čitaonice i štedionice, a u Hrvatskom je saboru 1847. godine "narodni jezik" proglašen službenim. Još 1841. osnovana je i Ilirska narodna stranka, koja dvije godine kasnije (zbog zabrane imena) postaje Narodna stranka, a od 1861., nakon obnove ustavnog života djeluje pod nazivom Narodna liberalna stranka. Pa ipak, prije toga valja reći ponešto i o revolucionarnoj 1848. godini i ilirsko-hrvatskom narodnom preporodu koji je te godine na neki način doživio i svoj vrhunac i svoj kraj. Te su godine u dobrom dijelu Europe buknule nacionalne pobune, snažno prožete građanskom, liberalnom ideologijom. U svemu je sudjelovala i mađarska elita takve provenijencije. Hrvatski su se preporoditelji, najviše baš zbog te činjenice, našli na naizgled neprirodnoj, ali sasvim logičnoj strani sukoba o kojem je riječ. Iako neskloni bečkom apsolutizmu, još su više otpora pružali i lošega nalazili u mađarskoj hegemoniji, nametanju jezika i stalnim političkim pritiscima svake vrste. Stoga je i Josip Jelačić, inače vatreni ilirac, borbom protiv Mađara i njihove revolucije krenuo između ostalog "riješiti položaj Hrvatske"⁶⁶. Odnio je pritom veliku vojnu pobjedu i bio proglašen civilnim i vojnim guvernerom u Ugarskoj. Velike je to nade

⁶⁰ Ljudevit Vukotinović, *Ilirisam i kroatisam*, Kolo, 1842., v. zadnje izdanje u: Tihomir Cipek i Josip Vrandečić (ur), *Hrestomatija liberalnih ideja u Hrvatskoj*, Zagreb, 2004., 85-89; navedeno prema: Nikša Stančić, *Između političkog nacionalizma i etnonacionalizma: od hrvatske staleške "nacije (natio croatica) do hrvatskoga "političkog naroda"*, objavljeno u: Tihomir Cipek i Josip Vrandečić (ur), *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Zagreb, 2007., str. 48

⁶¹ Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002., str. 172

⁶² O tome najrječitije govore *Načertanije* Ilije Garašanina iz 1844. godine.

⁶³ Jaroslav Šidak, *Ilirski pokret*; objavljeno u: Mirjana Gross (ur), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, 1981., str. 202

⁶⁴ Isto, str. 206

⁶⁵ Isto., str. 205

⁶⁶ Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002., str. 178

izazvalo i u Hrvatskoj i kod drugih Slavena Monarhije. Onda je u Beču izbio svenjemački ustanak kojim se dio Monarhije htjelo pripojiti ujedinjenoj njemačkoj državi, Jelačić pohitao u pomoć Caru pa se sve na kraju svelo na pomoć vladaru Franji Josipu da slomi mađarsku pobunu, spriječi cijepanje Monarhije, a bez nekih značajnijih dobitaka za hrvatski pokret. Ne osuđujući Jelačićeve poteze, jer nema razloga za to, a i da ima, to mi nije činiti iz ove pozicije, čini se ipak da je iz perspektive ostvarivanja značajnijih nacionalnih ciljeva Josip Jelačić pomalo uzalud slavljen.

No, kako god, ostala je "očuvana teritorijalna cjelovitost i upravna odvojenost sjeverne Hrvatske od Ugarske"⁶⁷, a i to je nešto. Dvadesetak godina intenzivnog, organiziranog i sustavnog djelovanja na promicanju vlastitoga jezika, kulture i nacionalne svijesti u svakom je slučaju do uvođenja neoapsolutizma u Habsburškoj Monarhiji, nakon sloma revolucija 1849., rezultiralo trajnim kapitalom hrvatske politike u vidu "nacionalno osviještenog" novog, građanskog sloja hrvatskog društva, ali i od 1848. bivšega plemstva koje je tako konačno pronašlo svoje kosti⁶⁸.

Mislim da ne bih dobro činio kada bih sada odjednom, završivši preporodnu priču, počeo pisati o zadnjoj fazi hrvatske nacionalne integracije. Ta bi naime faza zahtijevala sasvim zaseban rad ovog obima, ako bismo htjeli valjano obuhvatiti sve aspekte toga procesa. Etnički, pučki protonacionalizam, zatim svećeničko, župno djelovanje, utjecaj viših klasa, te ekonomsko napredovanje i političko oslobađanje najnižih slojeva, pa sve do političke ostavštine braće Radić i njihovog seljačkog pokreta, po mome bi mišljenju morali naći mjesto u jednome takvom tekstu. Ukratko ću ipak pokušati naznačiti osnovne crte i obilježja faze C) u poglavlju koje će uslijediti. Ali, prije toga, a uslijed činjenice postojanja "razmjerno dugotrajnoga prijelaznoga razdoblja između faze B i C"⁶⁹, smatram potrebnijim napisati koju rečenicu i o tom periodu.

Kao izravni nastavak ilirizma, a posebno nakon obnove ustavnog i stranačkog života 1860., razvila se jugoslavenska integracijska ideologija. Ona ipak, kao ni ilirstvo, nije značajnije djelovala na formiranje srpske i slovenske nacionalne svijesti pa je zapravo, kao i njoj katkad suprotstavljena, katkad čak i komplementarna pravaška ideologija, djelovala isključivo u pravcu formiranja hrvatske nacije. Još uvijek poruke koje su kroz te ideologije upućivane, nisu obuhvaćale sve slojeve društva, a jamačno ne seljaštvo. Ali, osobito pravaštvo, dijelom je buduće hrvatske nacije učinio sve šire slojeve malih obrtnika i trgovaca. Jugoslavenstvo Narodne stranke i njezinih ideologa, Josipa Juraja Strossmayera i Franje Račkoga, naslanja se na uvjerenje da su Jugoslaveni "od iskona jedinstveno biće, ... a da su ih nepovoljna povijesna zbivanja rastavila"⁷⁰. Zagovarano je "duševno sjedinjenje" jugoslavenskih "plemena", jer su važnijom smatrali kulturnu povezanost i razvoj, nego stvaranje zasebne, neovisne nacionalne države. Baš s ciljem poticanja "narodne znanosti" koja je imala za zadatak odgajati Hrvate "u duhu slavenske uzajamnosti, u uvjerenju da su hrvatski i srpski narod istovjetni"⁷¹, osnovana je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (danas HAZU) 1867. godine. No, oni nipošto nisu negirali posebna imena Hrvata, Slovenaca, Srba i Bugara, već naprotiv, tražili su usklađivanje njihovih tradicija i sumiranje zajedničkih vrijednosti, uza svako poštivanje njihovih individualnosti. Djelovali su među građanstvom, koje je zatim isto imalo činiti među ostalim slojevima, u pravcu "oživljavanja" hrvatskog narodnog "duha" protkanog slavenstvom. To je onda trebalo omogućiti da, jednoga dana, Hrvati ravnopravno uđu i u jugoslavensku državnu zajednicu.

⁶⁷ Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002., str. 180

⁶⁸ "Kako se izrazila "Danica ilirska", bio je to narod bez "narodnosti", tj. bez nacionalne svijesti, koji sliči "tijelu bez kosti"..."; navedeno prema: Mirjana Gross (ur), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, 1981., str. 177

⁶⁹ Mirjana Gross (ur), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, 1981., str. 185

⁷⁰ Mirjana Gross (ur), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, 1981., str. 288

⁷¹ Isto, str. 289

Pravaši, sljedbenici Ante Starčevića i Eugena Kvaternika, smatrali su da je politička nezavisnost, izražena u obliku suverene države sa suverenim hrvatskim narodom, bez cara posrednika⁷² postavljenog "Božjom milošću", nužna pretpostavka svakom drugom razvoju i napretku. Nisu se dičili slavenstvom⁷³, niti se uopće na isto obazirali, bar ne u pozitivnom smislu. Snagu i izvornost hrvatstva tražili su u njemu samome, na temelju vlastitog tumačenja hrvatske povijesne predaje. Najveći zamah i utjecaj, pravaška je ideologija imala '80ih godina 19. stoljeća, kada su se počele osjećati negativne posljedice Hrvatsko-Ugarske nagodbe iz 1868. godine. Ona se odrazila "kao kočnica u razvoju svih društvenih slojeva"⁷⁴, ali je do tada malograđanski sloj već znatno ojačao. Upravo je taj sloj bio najprijemčiviji za pravašku dogmu, te je tako malobrojna Stranka prava "prerasla u pokret koji je širio nacionalnu svijest neusporedivo dublje nego što je to bio slučaj u jugoslavenske ideologije"⁷⁵.

3.3 Treća (C) faza integracije hrvatske nacije

"Do kraja 19. st. u hrvatsku naciju integrirale su se, dakle, društvene elite"⁷⁶. Na prijelazu u 20. stoljeće, rastao je u Hrvatskoj broj industrijskih pogona, iako svakako u vrlo skromnom opsegu u odnosu na središnje dijelove Austrije i Ugarske, a osobito u odnosu na Zapadnu Europu. Pa ipak, nastao je sloj gradskoga radništva, dok je seljaštvo ionako još dugo do u 20. stoljeće bilo najbrojniji sloj. U ovoj se fazi baš ti, najširi slojevi stanovništva uspješno integriraju u hrvatsku naciju. Selo je sve manje autarkično te se, preko seljačkih proizvoda, to stanovništvo uključuje u trgovačke tijekove. Konačno dolazi do dodira sa širom društvenom zajednicom od one uske, lokalne u kojoj su dotada živjeli i s kojom su se poistovjećivali. Jasno je da je to dobivanje obavijesti izvan svoga uskog područja bilo nužan preduvjet integriranja bilo koje nacije, pa tako i hrvatske. Širi se i sustav osnovnog školstva. Tako su i preko jezika, povijesti i književnosti sve uspješnije posredovani elementi hrvatske nacionalne ideologije. Radništvo je integrirano u hrvatsku naciju i preko djelovanja Socijal-demokratske stranke, ali i, još više, preko građanskih stranaka. Uza svoje socijalne programe, sve su te stranke u ovoj ili onoj varijanti nudile i veću ili manju "dozu hrvatstva", da se tako izrazim. Seljaštvo je pak bez opiranja i dilema prihvaćalo hrvatsku nacionalnu propagandu, "a s obzirom na pripadnost hrvatskoj etničkoj zajednici"⁷⁷. Najvažniju ulogu pritom odigrao je seljački pokret pretočen i u stranku, braće Antuna i Stjepana Radića. Kada govorimo o seljacima tog vremena, posebno na područjima miješanoga etničkog sastava, nije nevažna ni uloga katolicizma i pravoslavlja u procesu stvaranja nacionalne svijesti toga stanovništva. Tako su se katolici u pravilu integrirali u hrvatsku, a pravoslavni vjernici u srpsku naciju, "ali ne zbog njihove katoličke odnosno pravoslavne vjerske pripadnosti, nego zbog učinka koji je ta vjerska i crkvena pripadnost imala u ranijim etapama oblikovanja novovjekovne hrvatske i srpske etničke zajednice"⁷⁸, to jest "s obzirom na elemente civilizacijskih i kulturnih obilježja svog

⁷² To je izraženo i u poznatom pravaškom geslu "Bog i Hrvati".

⁷³ Starčević i Kvaternik nisu tu imali posve istovjetne stavove. Prvi je s ilirizmom raskrstio još početkom '50ih godina 19. stoljeća i otada veličao isključivo hrvatstvo, dugo čak i negirajući postojanje drugih nacija na južnoslavenskom području, osim Bugara. Slavene je negirao kao povijesnu zbilju te je ime "Slaven" izvodio iz pojma "sclavus" što znači rob. Hrvati, s druge strane, su po njemu oni koji osjećaju "zov slobode", te kao takvi ne mogu biti Slavenima. Drugospomenuti je mnogo duže čuvao tradicionalni slavenski osjećaj.

⁷⁴ Mirjana Gross (ur), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, 1981., str. 296

⁷⁵ Isto

⁷⁶ Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002., str. 125

⁷⁷ Isto., str. 129

⁷⁸ Isto., str. 130

etničkog identiteta"⁷⁹. Mirjana Gross piše o važnoj razlici između etničke i nacionalne svijesti koja se sastoji u tome da "etnička svijest ne motivira pripadnike zajednice da mijenjaju svoj ustaljeni način života, običaja i vjerovanja."⁸⁰, dok nasuprot tome nacionalna svijest "mobilizira pojedinca da sudjeluje u borbi za stvaranje što slobodnije političke zajednice i građanskoga društva za svoju naciju"⁸¹. Nije taj prijelaz, naravno, bio moguć u vrijeme dok seljačko stanovništvo nije imalo pravo glasa, ali stvaranjem Kraljevine SHS, nakon Prvoga svjetskog rata i uvođenje općega prava glasa (doduše, samo za muškarce), otvoren je prostor za uspjeh Hrvatske seljačke stranke, koja postaje najjača hrvatska politička snaga. Hrvatski su seljaci toj stranci pružili svoje povjerenje i glasove, a ona njima, između mnogočega drugoga, i hrvatsku trobojnicu⁸². Spretno kombinirajući viziju modernijeg, obrazovanijeg, bogatijeg i sretnijeg seljaka s hrvatskom nacionalnom ideologijom, Radići su, napose Stjepan, pridobili široke seljačke mase te na taj način praktički dovršili proces nacionalne integracije.

Puna pak afirmacija te sada u potpunosti oblikovane nacije, što je nazivamo hrvatskom, doživljena je stvaranjem Republike Hrvatske. Ona se ustanovljuje "kao nacionalna država hrvatskog naroda"⁸³ pa se temeljni cilj nacionalnih pokreta 19. i 20. stoljeća, za Hrvate kroz tu državu naposljetku i ostvaruje.

4. Zaključak

Povijest ipak osnivanjem Republike Hrvatske ne završava, a niti ova nacija niti njena država nisu svojim sadašnjim postojanjem osigurale "vječnost". Nije rijedak niti stav da su ti fenomeni, nacija i nacionalna država, već sada prošlost ili, najblaže rečeno, da su pred izumiranjem. Nedvojbeno je da mnoge funkcije nacionalne države, u vremenu u kojem živimo, preuzimaju nadnacionalne institucije raznih međudržavnih organizacija i/ili integracija. No, istodobno svjedočimo i provali nacionalizama Srednje i Istočne Europe početkom devedesetih godina 20. stoljeća, a ni danas ne jenjavaju pokreti za nacionalnu emancipaciju izraženu kroz samostalno političko definiranje. Ne samo kada su u pitanju kosovski Albanci ili Kurdi u Turskoj i Iraku, već i na razvijenom europskom Zapadu, kroz političko organiziranje i djelovanje možemo i te kako nazrijeti izražena nacionalna stremjenja Flamanaca u Belgiji, Baska u Španjolskoj pa i Škota u Velikoj Britaniji. Važno je to pitanje u trenucima kada se Europska Unija trudi sve više politički integrirati, a bez značajnijeg angažmana u pravcu razvijanja zajedničkoga, europskog identiteta. Iz tih sam razloga temu ovoga rada prepoznao zanimljivom te je odlučio obraditi. U samome početku rada naglasio sam tako ljudsku potrebu pojedinca da se osjeća dijelom zajednice i da se, na ovaj ili onaj način, identificira s onima koje doživljava sebi sličnima. Očituje se to i u jačanju nacionalnih kultura, kako primjećuje Tihomir Cipek. Ne čudi me ta pojava, baš u vremenu globalizacije, koja uza sve dobro što nosi sa sobom, nudi i svojevrstu jednoobraznost, uniformiranost. U jednome se intervjuu portugalski pisac Jose Saramago retorički zapitao: "Ako se ne koristim materinskim jezikom – tko sam onda ja?"⁸⁴. To me na neki način podsjetilo kako zapravo i sam dio svoga identiteta dugujem hrvatskome

⁷⁹ Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002., str. 130

⁸⁰ Mirjana Gross (ur), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, 1981., str. 177

⁸¹ Isto

⁸² Možemo to shvatiti u prenesenom značenju, kako sam ovdje prvenstveno i mislio, ali bez dvojbe i doslovno, jer je "preko HSS-a u narodnu nošnju ušla uporaba pojasa u bojama hrvatske trobojnice ... hrvatska zastava uključena u narodne običaje i od tada je napr. nose barjaktari u svadbenim povorkama"; navedeno prema: Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002., str. 131

⁸³ *Ustav Republike Hrvatske, Izvorišne osnove*, Narodne novine, Zagreb, 1999., str. 22

⁸⁴ [http://www.jutarnji.hr/clanak/art-2008,6,14,,123145.jl \(14.06.2008](http://www.jutarnji.hr/clanak/art-2008,6,14,,123145.jl (14.06.2008)

jeziku, u širem smislu jednom od slavenskih jezika te povezanosti koju na temelju toga osjećam s njegovim govornicima. Kako se Nikša Stančić izrazio, "nacija nije kategorija izvan pojedinca"⁸⁵ i ma kako se trudio biti nepristran i objektivn, znam da nisam to u potpunosti uspio biti. Pa ipak, koristeći relativno obimnu literaturu, savjete mentora te spoznaje dobivene tijekom studiranja, nadam se da sam uspio u svojoj namjeri primjerenog prikazivanja procesa oblikovanja hrvatske nacije. Nažalost, iako sam imao tih ambicija kada sam odlučio pisati o ovoj temi, nisam dao jednaku pozornost tom procesu u svim krajevima u kojima je formirana nacija o kojoj je riječ. Neka mi to, s obzirom na u samome radu već navedene višestruke razloge i pojašnjenja, bude oprošteno.

Danas je nacija često prokazivana kao puki povijesni slučaj, nesretni projekt građanskih klasa koji je svijetu donio uglavnom zlo i patnju. Ako priznaju da je ratova bilo i prije pojave nacije, mnogi će ipak uprijeti prstom u nju tražeći krivca za najmasovnije ratne pomore ljudi ikad, a sve otkad je "ona" na povijesnoj sceni. Kada bih želio biti ciničan, tada bih za to optužio ipak neke druge izume 19. stoljeća, mnogo jednostavnije od nacije, poput mitraljeza i dinamita.

Naime, besmisleno je naciji, kao pojavi, fenomenu, pripisivati svojstva živog bića. Tako ona ne može biti kriva za nedaće koje su zadesile ljude "u njeno ime", jednako kao što joj ne možemo pripisati niti zasluge za umjetnička, junačka i ina djela njome nadahnuta. I sjajna djela i strašna nedjela činili su i čine ljudi i prije nacije i s nekom se od nacija poistovjećujući. Pa ipak, to što su toliki spremni i umrijeti i ubiti "za Nju", to što ona jest bila mnogima inspiracija i za dobro i za zlo, daje tome fenomenu važnost i istaknuto mjesto u raspravama, kako stručnjaka, tako i laika. Ako uspješno izbjegnemo suviše pojednostavljena shvaćanja i interpretacije nekog kolektivnog identiteta i, osobito, njegova nastajanja, zatim ideologiju krvi i tla ili pak, s druge strane, automatsko pridavanje negativnog predznaka svakom obliku identificiranja na razini zajednice, onda nam ostaje pokušaj razumijevanja, proučavanja i prikazivanja procesa oblikovanja te vrste identiteta. Ovaj rad je bio jedan takav pokušaj, nastojanje da se skromno pridonese trajno zanimljivoj raspravi o procesu koji je rezultirao stvaranjem moderne hrvatske nacije.

Summary

As there is no generally excepted definition of the term nation, this work tends to pay some necessary attention to this phenomenon which results in a clear differentiation of this from other similar and related phenomena. Some different dominant understandings of this term are identified through a brief review of theories by significant authors. The Czech historian Miroslav Hroch built his model of emergence of "small" nations on the example of several Middle European nations, and this model has been chosen for the basis of interpreting the process of forming the Croatian nation. With the premise that the Croatian nation did not always exist, this work will show that the three stages of her emergence identify major presumptions on the creation of nations in general as well as the Croatian nation, furthermore it will show the specifics seen in the Hroch model, and additional emphasized specifics.

Key words: nation, Hroch, Croatian, identity, process

⁸⁵ Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002., str. 3

Bibliografija

1. Anderson, B., *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
2. Blažević, Z. (prevela i priredila), *Vitezović/oživljena Hrvatska, Latina et Graeca* Zagreb, 1997.
3. Cipek, T. i Vrandečić, J. (ur), *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Alinea, Zagreb, 2007.
4. Gross, M. (ur), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1981.
5. Hroch, M., *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi*, Srednja Europa, Zagreb, 2006.
6. Katunarić, V., *Sporna zajednica: novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.
7. Korunić, P., *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije*, Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod, 2006.
8. Prpić, I., Puhovski, Ž., Uzelac, M., *Leksikon temeljnih pojmova politike*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
9. Smith, A. D., *Nacionalizam i modernizam*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2003.
10. Stančić, N., *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Barbat, Zagreb, 2002.
11. *Ustav Republike Hrvatske*, Narodne novine, Zagreb, 1999.
12. <http://www.jutarnji.hr/clanak/art-2008,6,14,,123145.jl> (14.06.2008.)